

CÂHİLİYE'DEN ABBÂSİLERE ARAP ŞİİRİNDE YILDIZ TASVİRLERİ*

Abdussamed YEŞİLDAĞ**

ÖZET

Tarih boyunca şiir ve şiirin içeriğinde de tasvir var olagelmıştır. Tarihin işleyiş sürecinde Câhiliyeden Abbâsîlere kadarki dönemde çevre, kültür faktörlerinin etkisiyle şairlerin tasvirlerinde kullandıkları benzetmeleri değişim göstermiştir.

Şairin psikolojik durumu tasvirlerde önemli rol oynamıştır. Şairlerin sıkıntılı anlarında yıldızlar sanki dağlara bağlanmış veya dinlenmek üzere kamp kuran bir kabile olmuş; sevinçli anlarında rakkaseler gibi dans etmiş veya menekşe bahçesinde açan nergis çiçekleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yıldız, Ülker Yıldızı, Arap Şiiri, Tasvir

ABSTRACT

The Depiction of Star from the Period of Pre-Islamic Age of Ignorance to the Abbasids

Depiction has existed in poetry and poetical contents throughout history. Along with history, similes which were used in the depictions of poetry changed with the influences of environment and culture from the period of Pre-Islamic Age of Ignorance to the Abbasids.

The psychological mood of the poet played an important role. When the poets felt in trouble they depicted stars as tied to the mountains or they became corteges which camped for having rest; the stars danced like pendulum or became daffodils blossoming in a garden of violets when the poets were feeling joyful.

Key Words: Star, the Star of Pleiades, Arabic Poetry, Depiction

* Bu çalışma esas olarak, Câhiliye ve Abbasiler Döneminde Arap Şiirinde Gökyüzü Tasviri adlı yüksek lisans tezimize dayanmaktadır.

** Dr., Mustafa Kemal İlköğretim Okulu Sınıf Öğretmeni/Erzurum Samed26@hotmail.com

Giriş

Resim, heykel, müzik gibi güzel sanatların bir dalı olan ama sanatını kelimeler ve harflerle oluşturan, göze ve kulağa hitap eden, tesirini daha çok hayal dünyasında bırakan şiir, Arapların İslâm öncesinden günümüze kalan kültürel eserleridir. Arap şiirinin başlangıcı tespit edilemese de edebiyat tarihçileri, Arap şiirinin VI. yy. başlarına kadar gittiği görüşündedir. Arap şiirinde kasidelerin aynı girizgâhlara sahip olmaları, klişeleşmiş ifade ve tasvirlerin kullanılması gibi benzer tema ve konu seçimleri kaside türünde bir geleneğin, uzun yıllara dayalı bir birikimin varlığının göstergesidir. Câhiliye döneminde yazı kullanılmadığı için şiirler râvîler tarafından sözlü yolla nesilden nesile aktarılmış ve toplum arasında yayılmıştır. Abbâsîler döneminden itibaren şiirler yazıya aktarılmaya başlanmıştır¹.

Şiir; insanoğlunun duygu, düşünce ve hayal mahsullerini dile getiren kafiyeli, serbest ve manzum bir edebî türdür². Şâir, tabiatı renk, çizgi ve şekil bakımından resmedemediği için teşbih, mecâz ve kinâye gibi sanatlardan yararlanarak kelime ve harflerle resmeder.

Vasf, bir tür anlatım şeklidir. Diğer bir ifadeyle vasf, varlıkların hissî veya manevî özelliklerinin tasviri veya herhangi bir eşyanın, içinde bulunduğu durumun zikredilmesidir. Arap şiirinin konularının çoğunu tasvir oluşturmaktadır³. Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948)'e göre tasvir "bir şeyi içinde bulunduğu durumlara ve biçimlere uygun olarak anmaktır"⁴. İbn Reşîk (ö. 456/1064), "tasvirin en güzeli, eşyayı neredeyse göz önüne serilebilir"⁵ dedikten sonra çağdaşlarından bazılarının "Vasf'ın en iyisi, duyulanı görülene çevirendir. Vasf'ın aslı keşf ve izhardır" dediklerini nakleder⁶. Mustafa Sâdık er-Râfi'ye göre tasvir "dildeki farklı ve renkli anlatımın en parlak üslûbuyla, farklı anlamlardan oluşmuş unsurların bir araya gelmesidir"⁷. Tasviri

¹ Krenkow, Fritz, "Kasida: in Arabic", *EP*, Leiden, 1978, IV, 713; Elmalı, Hüseyin, "Kaside" *TDVİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 562.

² Ünal, Ömer, *Sadru'l-İslâm'da Edebî Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, s. 180.

³ Demirayak, Kenan, *I. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992, s. 89; Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi*, Erzurum, 1996, s. 81.

⁴ Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, nşr. Muhammed 'Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 363.

⁵ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi Sinâ'ati's-Şi'r ve Nakdih*, Matba'atu's-Sa'âde, Kahire, 1907/1325, II, 294.

⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *a.g.e.*, II, 295.

⁷ Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1974, III, 119.

en iyi yapan şâir, tasvir ettiği şeyi duygularıyla algılanacak şekle sokabilen, en açık ve uygun dille anlatabilendir⁸.

Tabiat şiiri, Arap şiirine sonradan girmiş bir kavramdır. Romantizm olguları sonucunda şiire isim olarak verilmiştir. Romantizm temsilcileri, tabiatın duygulara güzellik, ruhlara sükûnet vermesiyle vefakâr bir dost olduğunu söylerler. Çoğu kez kendilerini tabiatın kucağına atarlar, dertlerini onunla paylaşırlar, duygu ve düşüncelerini ona açarlar, onun güzelliğini tasvir ederler. Tabiat, onların endişeli ruhları için bir sığınaktır⁹.

Tasvirde duygunun ağırlığı kendisini hissettirir; çünkü şâir, eşya üzerine nüfuz eder ve ona insanî duyguları yükler, onu ağlatır, güldürür, konuşturur, coşturur veya hüzünlendirir. Yani kendi ruhsal durumunu -kendisini aradan çekerek- eşyaya yansıtır¹⁰. Bazen bulutu ağlatır veya cömert birisi gibi ona bahşiş dağıttırır, bazen Güneş'e hasta bakışlarla kendisini süzdürür, bazen genç kız gibi seslendirir, bazen yıldızları rakkâse gibi raks ettirir, bazen de onlara davul çaldırır.

Şiirde tasvir, Câhiliye döneminde başlar. Zahren eski Arap şiiri, bedevî hayatı tasvirde çoban şiirine daha yakındı. Eski Arap şâiri, tabiat şâiri idi. Tabiat hakkında düşünür, orada kendi sıkıntılarını dağıtır, hüzünlerini unuttur, onu sever ve tasvir eder, ona boyun eğdi. Şâirlerin şiirlerinde kullandıkları tasvir, hüzünlerini harekete geçiren kalıntıları, develeri, atları, hayvanları, kumları, halkı, kuyuları, vahaları, yıldızları, şimşeği ve yağmuruyla kısacası her şeyiyle çölün kendisine hâkim olduğu tabiat tasvirini idi¹¹. Onlar gördüklerini olduğu gibi aktardıkları için, şiirlerinde yaşadıkları çevreden dikkatle ve ustalıkla aktarılmış tablolar görülmektedir. Yaşadıkları çevrenin dışında hiç bir şeyin tasvirini yapmıyorlardı. Tasvirlerinin yapay olmamasına özen gösterdikleri için tasvirlerindeki duygular saf ve temizdir. Bu şiirler okuyucunun gözleri önünde bir film şeridi gibi anlatılan sahneyi canlı canlı yaşatmaktadır¹². Şâirler, hemen hemen tasvir etmedik canlı bırakmamış, tabiatta gördükleri her canlıyı tasvir etmişlerdir¹³. Bu dönemde şâirler kasidelerine terk edilmiş diyarlar ve yıkık harabeleri tasvir ederek başlarlar; atı, deveyi, çeşitli tabiat olaylarını ve savaşları tasvir ederek şiirlerine devam ederlerdi.

⁸ Yanık, Nevzat Hafız, *Arap Şiirinde Tasvir*, Erzurum, 1995, s. 2.

⁹ Seyyid Nevfel, *Şi'ru't-Tabî'a fi'l-Edebi'l-'Arabî*, Kahire, 1978, s. 17-19.

¹⁰ İliyya el-Hâvî, *Fennu'l-Vasf ve Tetavvuruh fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Beyrut, 1987, s. 12.

¹¹ Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 24.

¹² Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 19.

¹³ Bakırcı, Selami, *IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, s. 156.

İslâm'ın gelişi ile birlikte toplumda çok büyük bir inkılâp olmuş, şâirler İslâmî değerleri kullanmaya özen göstermişlerdir. Câhiliye'nin taassubunu ve değerlerini terk edip İslâmî değerleri ve İslâm dininin engin ve evrensel değerlerini yansıtan şiirler inşâd etmişler¹⁴; şiirlerinde âyetleri ve hadisleri kullanmışlar; tasvir, niteleme, delil sunma ve hikmetli sözleri serd etmede Kur'ân'ın âyetlerinden yararlanmışlardır¹⁵. İslâm'dan sonra tasvir, medeniyetin ilerlemesi, şâirlerin hayal güçlerinin genişlemesi, şiirde manaların çoğalması, bilim dallarının artışı ve yapılan fetihler sonucu Arap toplumunun, özellikle İranlılar ve Türkler başta olmak üzere diğer toplumlarla karışması, bu toplumlarla olan etkileşim ve onların kültürlerinden etkilenme ile çok büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Arapların çadır hayatından şehir hayatına geçmiş olmaları, tabiat tasvirini konu alan şiirin gelişmesinde rol oynayan faktörlerden biridir. Özellikle II. Abbâsî asrında baş döndürücü bir gelişme gösteren tasvir sanatı, III. Abbâsî asrında en parlak dönemini yaşamıştır¹⁶.

Emevîler dönemi şâirleri göçebe hayatın atmosferini şiirlerinde göstermişler; kendi çevrelerine fazla dikkat etmeksizin Câhiliye dönemi şâirlerinin izleri üzerinde yürümüşlerdir¹⁷.

Abbâsî dönemi şâirleri ise yeni uygarlığa ayak uydurmuş, uygarlığın nimetleriyle yoğrulmuş ve bunu tamamen içlerine sindirmişlerdir¹⁸. Bahçe ve bağlara sahip olan Abbâsîler, tabiatın güzellikleri içinde yaşıyorlardı. Her ne kadar bahçe ve bağlar ile ilgili tasvirler çok olsa da gökyüzü, yıldızlar, Ay, Güneş ve bunlarla ilgili olayları konu alan tasvirler de yapmışlardır. Ancak bu dönem şâirlerinin bir kısmı sadece yeniliklere ayak uydurmuş bazıları da hem eski hem yeni biribirinden ayırmadan her ikisini de başarıyla kullanmışlardır. Bazıları da cesaret edemediklerinden sadece eskilerin lafızlarını ve tasvirlerini kullanmaya devam etmişlerdir. Hatta İmru'u'l-Kays'ın yıkık harabeler önünde ağlayarak kasideye başlama geleneği bu dönemde de devam etmiştir. Eski dönemlerde şiir bir bütündü ve her şey kasidelerde yapılırdı. Bu dönemde özellikle bağlar, bahçeler, havuzlar, ağaçlar, çiçekler, kuşlar ve diğer tabiat güzelliklerinin çokluğu şiirde tasvirin ana konusu olmaya başlamış; bunların çeşitleri, renkleri, mevsimlere göre güzellikleri ve

¹⁴ Ünal, a.g.e., s. 159.

¹⁵ Ünal, a.g.e., s. 51.

¹⁶ Yılmaz, Nurullah, *III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995, s. 58-60.

¹⁷ Yanık, Nevzat Hafız, *Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri*, Erzurum, 2000, s. 7.

¹⁸ Ünal, a.g.e., s. 7.

insan üzerinde bıraktığı etkilere değinildiği “Ravdiyyât ve Zehriyyât¹⁹”, Ebû Nuvâs²⁰ (ö. 198/814)'ın divanında başlı başına bir konu olarak görülen daha sonra diğer şâirlerce geliştirilen “Tardiyât (av şiirleri)²¹” adı altında yeni şiir türleri ortaya çıkmıştır.

Abbâsî dönemi şâirleri, klâsik dönemin konularından olan gece, yıldız, Ay, Güneş v.b. gök cisimleri ile ilgili tasviri devam ettirmişlerdir. Şâirler, gece vakti yıldızların ve Ay'ın gökyüzünde oluşturduğu manzaranın üzerinde inceden inceye düşünüp bu görüntüleri, teşbihlerle büyüleyici bir hava içinde tasvir etmişlerdir. Hilâl bazen siyah elbise içindeki gelinin beyaz gerdanlığı, bazen de yıldızların oluşturduğu nergis bahçesinin çiçeklerini biçen gümüş bir orak olmuştur. Ülker yıldızı²², bazen üzüm salkımı, bazen devenin üzerindeki mahfe, bazen de matem elbisesinin altından gözükken beyaz ayaklar olmuştur²³. Ay ile Güneş aynı kadehe girmiş; bazen Ay, yıldızlar ülkesinin kralı olarak maiyetindekilere bahşiş dağıtmıştır²⁴.

Burada meşhur tasvir şâirlerinin isimlerini saymak yerinde olacaktır. Yaşadıkları dönemlere göre tasvirleri diğer şâirlerden daha güzel, daha parlak, daha alımlı olan şâirler elbette vardır. Meselâ at tasviri konusunda İmru'u'l-Kays, Ebû Du'âd²⁵, Tufeyl el-Ganevî²⁶ (ö. m. 610) ve en-Nâbiğatu'z-Zubyânî²⁷ (ö. m. 604); deve

¹⁹ Uylaş, Sait, *II. Abbâsî Asrında Edebî Çevre*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001, s. 65-67.

²⁰ Abbasîler döneminde şarap tasviri ile meşhur, kasidenin iç yapısını ilk değiştiren ve av şiirlerini bir babda tasvir eden Ebû Nuvâs 'Alî b. el-Hasan b. Hânî, bkz. Brockelmann, Carl, *GAL*, Leiden 1949, I, 74; Brockelmann, Carl, *Suppl.*, Leiden 1942, I, 114; 'Umer Rîdâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifin*, Beyrut, 1376/1957, XIII, 170; Şevki Dayf, *el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, Kahire, 1966. s. 220-236; Sezgin, Fuad, *Tarihü't-Turasi'l-Arabî*, Riyad, 1403/1983, IV, 109-120; Reşîd Yûsuf 'Atâullâh, *Târîhu'l-Âdâbi'l-Arabiyye*, nşr. Alî Necîb 'Atavî, Muessesetu 'İzziddîn, Beyrut, 1405/1985, I, 238-243.

²¹ Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi: Câhiliye Dönemi*, s. 82.

²² Ülker Yıldızı: Pleiades. Çıplak gözle 6 kimi kez de 10 yıldızı görülebilen Boğa Takım Yıldızı içinde yer alan “Civciv Kafesi” de denilen yıldız kümesi, bkz. Benk, Adnan (Ed.), *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yay., İstanbul 1986, XIX, 12022.

²³ Yanık, *Arap Şiirinde Tasvir*, s. 214-215; Uylaş, a.g.e., s. 75.

²⁴ Uylaş, a.g.e., s. 77.

²⁵ Câhiliye dönemi şâirlerinden Ebû Du'âd Cârîye b. el-Haccâc, bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şîr ve's-Şu'arâ*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1385/1966, I, 237-240; Brockelmann, *Suppl.* I, 158; Sezgin, a.g.e., II, 105-108.

²⁶ Câhiliye dönemi şâirlerinden Tufeyl b. 'Avf b. Kâ'b, bkz. İbn Kuteybe, a.g.e., I, 453-354; Brockelmann, *Suppl.*, I, 59;

²⁷ Meşhur Câhiliye şâirlerinden Ziyâd b. Mu'âviye b. Dibâb ez-Zubyânî, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtu Fuhûlî's-Şu'arâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1377/1958, I, 51-56; İbn Kuteybe, a.g.e., I, 157-173; Brockelmann, *GAL*, I, 13; Brockelmann, *Suppl.*, I, 45; Kehhâle, a.g.e., IV, 188; Sezgin, a.g.e., II, 5-10; Reşîd Yûsuf 'Atâullâh, a.g.e., I, 111-116.

tasvirinde Tarafa²⁸ (ö. m. 564), Evs b. Hacer²⁹ (ö. m. 530), Kâ'b b. Zuheyr³⁰ (ö. 26/645) ve eş-Şemmâh³¹ (ö. 22/643) başta gelmektedir. eş-Şemmâh ayrıca yaban eşeğini ve tayları tasvir etmiştir. el-Hutay'e³² (ö. 45/665) ve el-Farazdak³³ (ö. 110/728) atların ve tayların tasvirinde; el-A'şâ³⁴ (ö. 7/619), el-Ahtal³⁵ (ö. 90/708), Ebû Nuvâs ve İbnu'l-Mu'tez³⁶ (ö. 296/908) şarap tasvirinde; yine Ebû Nuvas ve İbnu'l-Mu'tez av tasvirinde; Zu'r-Rumme³⁷ (ö. 117/735) kumsal, gece, çöl, su vb. tasvirinde meşhur olmuşlardır. Bunlardan başka, eğlence araçlarının tasvirinde Kuşâcim³⁸ (ö. 350/961); bahçe tasvirinde es-Sanevberî³⁹ (ö. 334/945)'yi örnek göstermemiz mümkündür⁴⁰.

- ²⁸ Câhiliye dönemi şairlerinden Tarafa b. el-'Abd b. Sufyân, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 133; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 185-196; Brockelmann, *GAL*, I, 14, 117; Brockelmann, *Suppl.*, I, 45-47; Kehhâle, *a.g.e.*, V, 40; Sezgin, *a.g.e.*, II, 14-19; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 48-51.
- ²⁹ Büyük şairlerden Evs b. Hacer, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 97; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 202, 209; Brockelmann, *GAL*, I, 18; Brockelmann, *Suppl.*, I, 55; Sezgin, *a.g.e.*, II, 102-115.
- ³⁰ Muhadram şair, Hz. Peygamber'e söylediği "Bânet Su'âd" kasidesi ile meşhur olan Kâ'b b. Zuheyr, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 96-99; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 154-156; Brockelmann, *GAL*, I, 32-33; Brockelmann, *Suppl.*, I, 68-70; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 144; Sezgin, *a.g.e.*, II, 210-222.
- ³¹ Muhadram şair eş-Şemmâh b. ed-Dirâr ez-Zubyânî bkz. eş-Şemmâh b. Dirâr ez-Zubyânî, *Dîvân*, nşr. Salâhuddîn el-Hâdî, Kahire, 1388/1968, s. 1-63; İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 123; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 315-319; Brockelmann, *GAL*, I, 37; Brockelmann, *Suppl.*, I, 71; Sezgin, *a.g.e.*, II, 228-230.
- ³² Muhadram şair, Hutay'a adıyla tanınmış, hicivleriyle meşhur olmuş, şiirlerini bekletip gözden geçirdiği için 'Abîdu's-şî'r olarak nitelendirilen Ebû Muleyke Cervel b. Evs el-'Absî, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 97-104; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 322-328; Brockelmann, *GAL*, I, 36; Brockelmann, *Suppl.*, I, 70-71; Sezgin, *a.g.e.*, II, 222-226; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 137-141.
- ³³ Emevîler dönemi şairlerinden Hemmâm b. Gâlib b. Sa'sa'a, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, II, 298; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 471-482; Brockelmann, *GAL*, I, 49; Brockelmann, *Suppl.*, I-84; Kehhâle, *a.g.e.*, XIII, 152; Sezgin, *a.g.e.*, III, 72-79; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 185-188.
- ³⁴ Câhiliye şairlerinden el-A'şâ Meymûn b. Kays b. Cendel, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, I, 52; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 257-266; Brockelmann, *GAL*, I, 30; Brockelmann, *Suppl.*, I, 65; Sezgin, *a.g.e.*, I, 40-47; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 121-124.
- ³⁵ Hristiyan olan saray şairi el-Ahtal b. Gays et-Tağlebî, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, II, 298; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 483, 496; Brockelmann, *GAL*, I, 45; Brockelmann, *Suppl.*, I, 83; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 42; Sezgin, *a.g.e.*, III, 7-12; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 179-184.
- ³⁶ Şiirlerindeki güzel teşbihlerle ve bir günlük halifelîği ile tanınan, şiirlerinde hümanist duyguları ele alan ve teşbihleri darbı mesel olan 'Abdullah b. el-Mu'tez, bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 79; Brockelmann, *Suppl.*, I, 128; Sezgin, *a.g.e.*, IV, 148-151; Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî*, Kahire, 1973, s. 324-346; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 268-271.
- ³⁷ Emevîler döneminde yaşamasına rağmen şiirlerinde daha çok Câhiliye devri şiirinin üslûbunu kullanan Zu'r-Rumme Gaylân b. 'Ukbe b. Nuheys, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, II, 534; İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II, 524-536; Brockelmann, *GAL*, I, 55; Brockelmann, *Suppl.*, I, 87; Kehhâle, *a.g.e.*, VIII, 44; Sezgin, *a.g.e.*, III, 128-134; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 192-195.
- ³⁸ Ebu'l-Feth Mahmûd b. el-Huseyn b. Şâhik, bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 85; Brockelmann, *Suppl.*, I, 137; Sezgin, *a.g.e.*, IV, 44-46; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 285-287.
- ³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed ed-Dabbî el-Antâkî, bkz. Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî*, s. 347-368; Reşid Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 288-290.
- ⁴⁰ İbn Reşik el-Kayrevânî, *a.g.e.*, II, 295, 296.

Yıldızlar

İnsanlar eskiden beri yıldızlar ile ilgilenmişlerdir. Yıldızlara bakıp yönlerini bulmuşlar, yıldızların hareketlerine göre takvimlerini oluşturmuşlar, ekim ve hasat zamanlarını, hatta toplumları için en önemli olayları dahi yıldızlara göre tarihlendirmişlerdir. Yıldızlarla olan bu yakın ilgi Arap şiirlerine de yansımış, şâirler, kasidelerinde yıldızlarla ilgili teşbihler yapmışlardır. Gökyüzü tasvirinde Güneş, Ay, yıldızlar ve yıldızlarla beraber gecenin uzunluğu da tasvir edilmiştir⁴¹. Bazen de gece ve gündüzün tüm güzelliklerini vasf ederlerken, şiirlerini muhteşem sanatlarla ve teşbihlerle süslemişlerdir⁴².

Şâirler, güzelliğinden etkilendikleri geceleri Ay, yıldız vs. unsurlarla beraber kullanmışlar, parlaklığı karşısında büyüledikleri gece için muhteşem tasvirler yapmışlar, hayretlerini ifade etmişler, ruhları hoşnut ettiğini dile getirmişlerdir⁴³.

Şâirler, havanın karamasıyla uçsuz bucaksız gökyüzünde gözükken ve onu siyah elbisenin üstündeki parlak taşlar gibi süsleyen yıldızların güzelliklerine kapılmışlar; onları hayranlıkla izleyerek olabildiğince güzel bir anlatımla tasvir etmeye çalışmışlardır. Yapılan yıldız tasvirlerinin dikkat çekici olanlarından bazıları ve banzetme yapılıp ilgi kurulan alanlar şöyledir:

1. İnsan ve uzuv

Yıldızlar bazen insana benzetilmiştir. Bu benzetmelerde yıldızlar bazen şaşkın bir kör, bazen gözetleyici, bazen güzel mavi gözlü bir dilber, bazen toplanıp fısıldaşan kadınlar, bazen de saldırıya geçmek üzere olan askerî bir ordu olmuştur.

Şâir el-'Abbâs b. Ahnef⁴⁴ (ö. 193/808), içine düştüğü sıkıntısını anlatmaya çalışırken gecenin, onun yolunu tıkadığını ve yıldızın şaşkın bir kör gibi davrandığını anlattığı tasvirinde şöyle demektedir (Kâmil):

لَمَّا رَأَيْتُ اللَّيْلَ سَدَّ طَرِيقَهُ عَيْنِي وَعَذَّبَنِي الظُّلَامُ الرَّأْكَدُ
وَالنَّجْمُ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ كَأَنَّهُ أَعْمَى تُحَيِّرُ مَا لَدَيْهِ قَائِدُ

“Gecenin bana yolunu kapadığını gördüğümde,
ve zifiri karanlığın bana işkence yaptığını,
ve yıldız göğün bağrında sanki
yanında rehberi olmayan şaşkın bir âmâ gibi”⁴⁵.

⁴¹ Sâmî ed-Dehhân, *el-Vasf*, Kahire, tsz., s. 77.

⁴² Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 238-240.

⁴³ Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 240.

⁴⁴ Abbâsî döneminde şiir ile geçim sağlamayan şâirlerden el-Abbâs b. Ahnef, bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 73; Brockelmann, *Suppl.*, I, 114; Şevkî Dayf, *el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-'Evvel*, s. 375-379.

İbn'ul-Mu'tez, Ülker yıldızını siyah matem elbisenin içinden gözükken beyaz ayağa benzettiği şu beytinde yine renk ahengini muhteşem bir tablo şeklinde göz önüne sermiştir (Kâmil):

وَ أَرَى الثُّرَيَّا فِي السَّمَاءِ كَأَنَّهَا قَدَمٌ تَبَدَّتْ فِي ثِيَابِ حِدَادٍ

“Gökyüzünde Ülker yıldızını görüyorum
matem elbisesi içinden gözükken bir ayak sanki”⁴⁶.

Başka bir beytinde İbnu'l-Mu'tez, Süheyl yıldızının⁴⁷, gökyüzünde en yükseğe oturup sadece yıldızlara değil aynı zamanda gece yolculuğu yapanlara da gözcülük yaptığını şöyle tasvir etmiştir (Tavîl):

وَ قَدْ لَاحَ لِلسَّارِي سُهَيْلٌ كَأَنَّهُ عَلَى كُلِّ نَجْمٍ فِي السَّمَاءِ رَقِيبٌ

“Süheyl yıldızı, gece yolculuğu yapan kişiye gözüktü,
gökyüzündeki bütün yıldızlara gözcüymüşçesine⁴⁸

Yine İbnu'l-Mu'tez, gece gökyüzü ile ilgili yaptığı bir tasvirinde, gökyüzündekileri gözetlerken onların da kendisini mavi gözlü dilberin örtünün arkasından baktığı gibi gözetlediğini düşünmekte ve kuzey takım yıldızını da uçmak için kanatlarını açmış bir kartal gibi görmektedir (Kâmil):

مَا زِلْتُ أَرَعَى كُلَّ نَجْمٍ غَائِرٍ وَ كَانَ جَنِّي فَوْقَ حَمْرِ مَوْقِدٍ
وَ رَنَا إِلَى الْفَرْقَدَانِ كَمَا رَنَتْ زَرْفَاءُ تَنْظُرُ مِنْ نِقَابِ أُسُودٍ

“Batan tüm yıldızları gözetleyip duruyorum
yanım, tutuşmuş bir közün üstündeymişçesine.

İki küçük Ayı yıldızı, devamlı bana baktı
mavi gözlü güzelin siyah örtünün arasından baktığı gibi⁴⁹”.

İbnu'l-Eslet ise Ülker yıldızını ağzını açmış, sabırsızlıkla üzüm salkımını yemek isteyen bir obur gibi tasavvur etmektedir (Munserih):

تَبَدُّو الثُّرَيَّا كَفَاغِرٍ شَرَّهُ يَفْتَحُ فَاَهُ لِأَكْلِ عُنُقُودٍ

⁴⁵ Şevkî Dayf, *el-Asru'l-Abbâsiyyu'l-Evvel*, s. 378.

⁴⁶ İbn Ebî 'Avn, *Kitâbu't-Teşbihât*, nşr. Muhammed 'Abdulmu'îd Hân, Cambridge, 1369/1950, s. 6; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Divânü'l-Me'ânî*, nşr. Muhammed 'Abduh, Mahmûd eş-Şinkîti, tsz., I, 336.

⁴⁷ Süheyl Yıldızı: Canopus. Güney yarım kürede yer alan parlak yıldız, bkz. Benk, *a.g.e.*, XVIII, 10904.

⁴⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Divân*, nşr. Mecîd Tarrâd, Beyrut, 1995, II, 149.

⁴⁹ İbnu'l-Mu'tez, *a.g.e.*, I, 58; Uylaş, *a.g.e.*, s. 76, 77.

“Aç gözlü bir obur gibi gözüküyor Ülker yıldızı,
üzüm salkımını yemek için açmış ağzını”⁵⁰.

Ebû Hilâl el-'Askerî, şafak vakti içisini yudumlarken gözetlediği gökyüzünde İkizler yıldızını⁵¹ kendi yörüngesinde, dans eden dansçılar gibi görmüş, onların dans edenlere davul çalmak için istekli durduklarını fark etmiştir (Serî):

شَرِبْتَهَا وَاللَّيْلُ مُسْتَوْفِرٌ يَجْرُ فِي جِلْبَابِهِ كَوَكْبَةٍ
كَأَنَّهَا الْجَوَّاءُ رِقَاصَةٌ تَرْقُصُ فِي مَنَاطِقِهِ مَذْهَبَةٌ
كَأَنَّهَا الْجَوَّاءُ طَبَالَةٌ تَحْتَضِرُنُ الطُّبْلَ عَلَى مَرْقَبَةٍ

“Şarabı içtim ve gece telaşlı,
giysilerinin içinde yıldızını sürüklüyor.
İkizler burcu yıldızı, rakkâse misali
kendi yörüngesinde dans ediyor.

O İkizler burcu yıldızı davulcu sanki,
gözetleme yerinde davulu kucaklıyor⁵².

Bir şiirinde şâir, yıldızları, uçsuz bucaksız gökyüzünde savaş alanında birbirine girmiş askerler gibi görmektedir (Kâmil):

وَرَدَتْ عَلَيْهَا وَالتُّجُومُ كَأَنَّهَا كَتَائِبُ جَيْشٍ سُومَتْ لِكَتَائِبِ

“Onların üzerine geldi yıldızlar
sanki yıldızlar, birbirine girmiş askerî birlikler”⁵³.

Vergi memurlarından birisi Ebû Hilâl el-'Askerî'ye inşâd ettiği şiirinde içki ve arsızlıkla geçirdiği gecelerde Ülker yıldız'ını, onları görüp de fısıldaşan kadınlara benzetmiştir (Hafif):

رُبَّ لَيْلٍ قَطَعْتُهُ بِفُنُونٍ مِنْ غِنَاءٍ وَفَهْوَةٍ وَمُجُونٍ
وَالتُّرَيَّا كَنَسْوَةٍ خَفِرَاتٍ قَدْ تَحَمَّعْنَ لِلْحَدِيثِ الْمُصُونِ

⁵⁰ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 334

⁵¹ İkizler Burcu Takım Yıldızı: Gemini. Ayırt edici özelliğini Samanyolu'na koştur konumdaki Kustor ve Pulloks yıldızlarından alan, çoğu çift ve düzensiz, değişken yıldızlardan oluşmuş burç takım yıldızı, bkz. Benk, a.g.e., IX, 5611.

⁵² Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 337.

⁵³ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 334.

“Nice geceler vardır her türlüyle geçirdiğim
şarkının, içkinin ve arsızlığın.
Ve Ülker yıldızı ürkek kadınlar gibi
gizli sözler (konuşmak) için toplanan”⁵⁴.

Abbâsî dönemi şâirlerinden el-Himmânî el-‘Alevî⁵⁵ (ö. 260/873) de uzunluğundan şikâyetçi olduğu bir geceyi tasvir ederken yıldızları, tüm gün boyunca yürüyüp de dinlenmek için gece vakti çadır kurmuş hareketsizce duran yolculara benzetmiştir (Tavîl):

كَأَنَّ نُجُومَ اللَّيْلِ سَارَتْ نَهَارَهَا وَوَأَفَتْ عَشَاءَ وَهِيَ أَنْضَاءَ أَسْفَارِ
فَخَيَّمْنَ حَتَّى تَسْتَرِيحَ رُكَّابُهَا فَلَا فَلَكَ جَارٍ وَلَا كَوَكَبُ سَارِ

“Sanki gecenin yıldızları yürüdü gündüzünde,
yolculuk yorgunu olarak girdi yatsı vaktine.
Kamp kurdular kabile istirahat etsin diye
Ne dönen bir gezegen var ne de giden bir yıldız”⁵⁶.

2. Elbise

Şâirler her zaman yaptıkları tasvirlerde yaşadıkları çevreden örnekler vermişlerdir. Bu benzetmelerin arasında, her zaman kullandıkları elbise ve elbise türleri de vardır.

İbnu'l-Mu‘tez, karanlıktaki yıldızları, elbisenin işlenmiş süsleri olarak görmüştür. (Tavîl):

فَخَلَّتْ الدُّجَى وَاللَّيْلُ قَدْ مَدَّ حَيْطَهُ رِدَاءَ مُوشَى بِالْكَوَاكِبِ مُعَلَّمَا

“Daldım hayaline karanlığın, gece (siyah) ipliğini, uzatırken
yıldızlarla işlenmiş armalı bir elbise hâlinde”⁵⁷.

İbn Tabâtâbâ ise bir şiirinde Samanyolu’nu, akan dereye benzetmektedir. Karanlık da Samanyolu sayesinde gökyüzünün mavi elbisesini yarmaktadır (Recez):

⁵⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, a.g.e., I, 336.

⁵⁵ İkinci Abbâsî dönemi şâirlerinden el-Himmânî diye meşhur ‘Alî b. Muhammed b. Ca‘fer b. el-‘Alevî, bkz. Şevkî Dayf, *el-‘Asru’l-‘Abbâsiyyu’s-Sânî*, s. 392-396.

⁵⁶ Şevkî Dayf, *el-‘Asru’l-‘Abbâsiyyu’s-Sânî*, s. 395.

⁵⁷ Ebû Hilâl el-‘Askerî, a.g.e., I, 344.

مَحْرَّةٌ كَالْمَاءِ إِذْ تَرَقَّرَا شَقَّتْ بِهَا الظَّمَاءُ بُرْدًا أَرْقَا

“Galaksi (Samanyolu) parladığında su gibi
Onunla yardı karanlık, mavi bir elbiseyi”⁵⁸.

3. Gümüş

Beyaz ve parlak olmasıyla ziynet eşyası olarak gümüş her zaman değerini korumuştur. Şâirler de beyazlık ve parlaklık ifadelerinde özellikle gece parlayan Ay ve yıldızları tarif ederken gümüşten yararlanmışlar, tasvir ettikleri nesnelere parlaklığını gümüşe benzetmişlerdir.

Gecenin sonunda, şafak attığı bir sırada Ülker yıldızını gören İbnu'l-Mu'tez, onu beyaz bir çiçek veya gümüşten yapılmış bir gem gibi görmektedir (Tavîl):

أَلَا سَقَّيْهَا وَ الظَّلَامُ مَقْوُضٌ وَ نَجْمُ الدُّجَى فِي حَلْبَةِ اللَّيْلِ يَرْكُضُ
كَأَنَّ الثَّرِيَّا فِي السَّمَاءِ أَوْ آخِرَ لَيْلِهَا تَفْتُحُ نَوْرًا أَوْ لِجَامَ مُفَضَّضٌ

“Hey, Bana şarap sun! Katyken gecenin karanlığı
ve gecenin meydanında koşarken karanlığın yıldızı.

Gecenin sonlarına doğru, gökte Süreyya yıldızı,
andırır(ken) bir beyaz çiçeğin açmasını veya gümüşle işlenmiş bir
gem'i”⁵⁹.

Başka bir şiirinde de yıldızların, altın ve gümüşle işlenmiş şapkalar gibi süslü olduğunu düşünmektedir (Tavîl):

كَوَاكِبُهُ زُهْرٌ وَ صُفْرٌ كَأَنَّهَا قَبَائِعُ مِنْهَا مُذْهَبٌ وَ مُفَضَّضٌ

“Beyaz ve sarıdır onun yıldızları
Kimisi altın, kimisi gümüşle işlenmiş şapkalar misali”⁶⁰.

4. İnci

Parlaklığı ve alımlı olması, kadınların her zaman dizili bir süs eşyası olarak kullanmalarından dolayı inciler de her zaman şâirlere tasvir kaynağı olmuştur. Şâirler gecenin siyah elbisesi içinde yıldızları özellikle de Ülker yıldızını çoğunlukla ipinden çözümlüp dağılmış inciye benzetmişlerdir.

⁵⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 339.

⁵⁹ İbnu'l-Mu'tez, a.g.e., II, 229.

⁶⁰ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 333.

Nitekim 'Umer b. Ebî Rebî'a⁶¹ (ö. 93/711), Güney ve Kuzey kutup yıldızlarının ötesinde gördüğü yıldızı parlaklığından ve sıralanışından dolayı dizili inciye benzetmektedir (Munserih):

أَرْقُبُ نَجْمًا كَأَنَّ أَحْرَهُ بُعَدَ السَّمَاكَيْنِ لَوْلَا نُوسِقُ

"Bir yıldızı gözetliyorum ki, son halı

düzgün bir inci gibidir kutup yıldızlarının ötesinde onun⁶².

Abbâsî şâirlerinden biri olan el-Muberrred⁶³ (ö. 286/899) de gökyüzünde parlayan Ülker yıldızını, inci bir bilekliğe benzetmiştir (Tavîl):

إِذَا مَا الثَّرِيَّا فِي السَّمَاءِ تَعَرَّضَتْ يَرَاهَا الْحَدِيدُ الْعَيْنِ سَبْعَةَ أَنْجُمِ
عَلَى كَبِدِ الْحَرْبَاءِ وَهِيَ كَأَنَّهَا حَبِيرَةٌ دُرٌّ رُكِبَتْ فَوْقَ مِعْصَمِ

"Gökyüzünde belirdeğinde Ülker yıldızı,
keskin göz onu yedi yıldız görür.

Gökyüzünün bağrında o,

bir bileğe takılmış inci bilekliği andırır"⁶⁴.

İbnu't-Tesriyye (ö. 744/1344) ise dağınıkmiş gibi gördüğü Ülker yıldızını ipi çözümlü ortaliğe saçılan inci gerdanlığın tanelerine benzetmiştir (Tavîl):

إِذَا مَا الثَّرِيَّا فِي السَّمَاءِ كَأَنَّهَا جُمَانٌ وَهِيَ مِنْ سِلْكِهِ فَتَبَدَّدَا

"Ülker yıldızı, gökyüzünde göründüğünde

bir inci gerdanlık gibidir ipinden kayıp etrafa saçılan"⁶⁵

İbnu't-Tesriyye başka bir şiirinde yolculuk yaptıkları bir gecede güzelliği ile büyülediği gökyüzüne ayrı bir güzellik katan yıldızları, düzeni bozulup dağılmış inci gerdanlığa benzetmiştir (Tavîl):

⁶¹ Emevî şairlerinden 'Umer b. 'Abdillah b. Ebî Rebî'a el-Mahzûmî, bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, II, 553-559; Brockelmann, *GAL*, I, 45; Brockelmann, *Suppl.*, I, 76; Sezgin, *a.g.e.*, III, 162-165.

⁶² İsmâ'îl Ahmed Şehâde el-Âlem, *Vasfu't-Tabî'a fi'ş-Şi'rî'l-Umevî*, Beyrut, 1407/1987, s. 75.

⁶³ el-Muberrred lakabıyla meşhur Abbâsî şairlerinden Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, bkz. Brockelmann, *GAL*, I, 25, 108; Brockelmann, *Suppl.*, I, 157, 168; Kehhâle, *a.g.e.*, XII, 114; Reşîd Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 391.

⁶⁴ İbn Ebî 'Avn, *a.g.e.*, s. 5.

⁶⁵ Ebû Hilâl el-'Askerî, *a.g.e.*, I, 334.

سَرِينَا يَلِيلٍ وَ النُّجُومُ كَأَنَّهَا قَلَادَةٌ دُرٌّ سَلَّ عَنْهَا نِظَامُهَا

“Bir gecede yürüdük ki, yıldızlar
dizisinden kopup dağılmış bir inci gerdanlıktı sanki”⁶⁶.

Muhtal el-Mavsılî, yıldızları tasvir ederken onların tacı süsleyen inci tanelerini, Ülker yıldızının da o parlayan yıldızların arasında örülmüş kakülleri andırdığını ifade etmiştir (Mutedârik):

و تَرَى النُّجُومَ الْمُشْرِقَا تِ كَأَنَّهَا دُرُّ الْعِصَابَةِ
و تَرَى الثُّرَيَّا وَسَطَهَا وَ كَأَنَّهَا زَرْدُ الدُّوَابَةِ

“Görürsün doğan yıldızları
tacın üstündeki inciler gibidir.
Ve görürsün Ülker yıldızını ortasında onların
miğferin halkaları gibidir”⁶⁷.

Dîvânu'l-me'ânî'de söyleyeni bilinmeyen şu beyitlerde şâir, gökyüzünü, enginliğinden ve yüzeyinde bulunan maddelerden dolayı denize; irili ufaklı gözükten yıldızlarını da o denizdeki tortuya benzetmiştir. Ama bu tortu sıradan bir tortu değildir; zira onlar incilerden oluşmuş, göz alıcı tortulardır. Denizde diplerde olan tortu, gökyüzünde yüzeydedir (Haff):

و رَأَيْتُ السَّمَاءَ كَالْبَحْرِ إِلَّا
فِيهِ مَا يَمَلَأُ الْعُيُونَ كَبِيرٌ
أَنَّ مَرَسُوبَهُ مِنْ الدُّرِّ طَافِي
وَ صَغِيرٌ مَا بَيْنَ ذَلِكَ خَافِي

“Gördüm gökyüzünü deniz gibidir
ama tortusu olan incileri yüzeyindedir.
Ne varsa gökyüzünde gözü doldurmakta büyük
ve küçük, denizde ise görünmemektedir”⁶⁸.

5. Küpe

Süs eşyaları her zaman insanların dikkatini çekmiştir. Şâirler de yaptıkları tasvirlerde bu eşyalardan yararlanarak tablolarına daha çok kazandırmaya

⁶⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 333.

⁶⁷ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 335.

⁶⁸ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 333.

çalışmışlardır. Özellikle bayanlar tarafından kullanılan süs eşyasına benzetilen nesnelere, kadındaki incelik ve zarafet de eklenmeye çalışılmıştır.

Nitekim İbnü't-Tesriyye, dizi halinde gördüğü Ülker Yıldızı'nı, kadın küpesine benzetmiştir (Tavîl):

وَ لَاحَتْ لِسَارِيهَا الثَّرِيَّا كَأَنَّهَا لَدَى الْجَانِبِ الْعَرَبِيِّ قُرْطٌ مُسَلْسَلٌ

“Göründü Ülker yıldızı gece yolcusuna
zincirden bir küpe gibi batı ufkunda”⁶⁹.

Ülker yıldızı'nın güzelliğini anlatmaya kelimeler bulamayan Ebû Fazle de onu, doğuşunda kadeh, batışında ise küpeye benzetmenin daha isabetli olacağını düşünmüştür (Muctes):

وَ تَأَمَّلْتُ الثَّرِيَّا فِي طُلُوعِهَا وَ مَغِيبِهَا
فَتَحَيَّرْتُ لَهَا التَّشْبِيْهَ بِبَيْتِ الْمَعْنَى الْمُصْصَبِ
فَهِيَ كَأَسْفُ فِي شُرُوقِهَا وَ هِيَ قُرْطٌ فِي غُرُوبِهَا

“Ülker yıldızını düşündüm
doğuşunda ve batışında.
Tercih ettim şu benzetmeyi
ona isabetli bir anlamla.
Doğuşunda bir kadeh
ve bir küpedir batışında”⁷⁰.

İbnü'r-Rûmî de sevgiliyle beraberken gökyüzünde gördüğü Ülker yıldızını küpeye benzetmiştir (Haff):

طَيِّبٌ طَعْمُهُ إِذَا ذُقْتُ فَأَهُ وَ الثَّرِيَّا بِالْجَانِبِ الْعَرَبِيِّ قُرْطٌ

“Tadı güzeldi ağzını tattığımda
Ülker yıldızı bir küpe batı ufkunda”⁷¹.

6. Çiçek

Yıldızları çiçeklere benzetme, özellikle Abbâsîler döneminde çok olmuştur. Çünkü bu dönemde bağlar, bahçeler sarayları güzelleştiren unsurlardan biridir.

⁶⁹ İbn Ebî 'Avn, a.g.e., s. 4; Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 335.

⁷⁰ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 335.

⁷¹ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 335.

Şâirler, yıldızları bazen nergis çiçeğindeki çiğ damlasına, bazen papatya beyazlığına bazen de anber ağacının güzel kokulu çiçeğine benzetmişlerdir.

Meselâ İbnu'l-Mu'tez, yıldızları kendisini büyüleyen sabahın ilk ışıklarının kendini gösterdiği anda gökyüzünün aldığı hafif mor rengi menekşe bahçesine; yıldızları da o bahçede açan papatya çiçeğindeki sabah çiğine benzetmiştir (Vâfir):

كَأَنَّ سَمَائَهَا لَمَّا تَحَلَّتْ خِلَالَ نُجُومِهَا عِنْدَ الصَّبَاحِ
رِيَاضُ بِنَفْسِ حَضَلٍ نَدَاهُ تَفْتَحُ بَيْنَهُ وَرْدُ الْأَقَاحِي

“Sanki, Gökyüzü görüldüğünde
sabaha doğru yıldızlarının arasından,
Çiğinin ıslaklığı üzerinde olan menekşe bahçeleridir
(menekşeler) arasında papatya çiçekleri açmış olan”⁷².

Başka bir şiirinde ise İbnu'l-Mu'tez Ülker yıldızını oluşturan yıldızları papatya çiçeğine benzetmektedir (Vâfir):

وَقَدْ لَاحَتْ لِسَارِيهَا الثَّرِيَا كَأَنَّ نُجُومَهَا نَوْرُ الْأَقَاحِ

“Gece yolcusuna göründü Ülker yıldızı,
yıldızları sanki papatya çiçekleri”⁷³.

Sabahın erken saatlerinde alaca karanlık vakitte yıldızlara bakan Ebû Hilâl el-‘Askerî, onları defne ve nergisin arasında açan beyaz çiçekler gibi görmüştür (Tavîl):

لَبَسْنَا إِلَى الْخَمَّارِ وَالنَّجْمِ غَائِرُ غَلَالَةَ لَيْلٍ بِالصَّبَاحِ مُطَرَّرِ
كَأَنَّ بِيَاضَ النَّجْمِ فِي خُضْرَةِ الدُّجَى تَفْتَحُ وَرْدِ بَيْنَ رَنْدٍ وَعَبَقَرِ

“Meyhaneye gittik ve yıldızlar sönük; giydik
etrafı sabahla işlenmiş gece giysisini.

Zifiri karanlıktaki yıldızın beyazlığı,
andırıyor defne ve nergisin arasında bir çiçeğin açmasını”⁷⁴.

Yine Ebû Hilâl el-‘Askerî, yıldızları gözetlediği başka bir gecede onları, donukluklarından ve hareketsiz duruşlarından dolayı derin derin bakan gözlere; Ülker yıldızını nergis çiçeğine, çevresindeki yıldızları ise çelenge benzetmektedir (Tavîl):

⁷² İbnu'l-Mu'tez, a.g.e., II, 86.

⁷³ İbnu'l-Mu'tez, a.g.e., I, 50.

⁷⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, a.g.e., I, 333.

أُرَاعِي نُجُومَ اللَّيْلِ وَ هِيَ كَأَنَّهَا نَوَاطِرُ تَرْتُو (نَحْو) رَافِعِ سُنْدُسٍ
كَأَنَّ الثَّرِيَّا فِيهِ بَاقَةٌ نَرْجِسٍ وَ مَا حَوْلَهَا مِنْهُنَّ طَاقَاتُ نَرْجِسٍ

“Yıldızlarını gözetliyorum gecenin, sanki onlar

ince bir ipeği yukarı kaldıran kimseye doğru derin derin bakan gözler gibidir.

Ülker yıldızı orada nergis buketi,

çevresindeki yıldızlar da nergis çelengidir”⁷⁵.

Karanlık gecede doğan Ülker yıldızına bakan Ebu'l-Fadl el-Mikâli de ondan etkilenmiş; ancak, onu neye benzeteceğine karar verememiş; onu hem inci bir başağa hem de nergis buketine benzeterek büyülediğini dile getirmiştir (Munserih):

جَلَّتْ الثَّرِيَّا إِذْ بَدَتْ طَالَعَةً فِي الْحِنْدُسِ
سُنْبُلَةً مِنْ لَوْلُؤٍ أَوْ بَاقَةً مِنْ نَرْجِسٍ

“Sandım Ülker yıldızını görüldüğünde

karanlık gecede doğan,

inciden bir başak

ya da nergisten bir buket”⁷⁶.

7. Salkım, Demet

Gökyüzünde, geceye ayrı bir güzellik katan Ülker yıldızı, şâirlere ilham kaynağı olmaya devam ederken bazen kendini gözetleyen gözlere bir salkım veya bir demet gibi göstermiştir.

Nitekim Ebû Kays b. el-Eslet⁷⁷ (ö. 2/623), sabahın ilk ışıklarıyla beraber Ülker yıldızını gördüğünde onu tasvir ederken, ışıldayan bir üzüm salkımına benzetmiştir (Tavîl):

وَ قَدْ لَاحَ فِي الصُّبْحِ الثَّرِيَّا لِمَنْ يَرَى كَعَنْقُودٍ مُلَاحِيَّةٍ حِينَ نَوْرًا

“Göründü sabah Ülker yıldızı, görenler için,

çiçeklendiğinde/ parladığında iri üzüm salkımı gibi”⁷⁸.

⁷⁵ Ebû Hilâl el-'Askerî, a.g.e., I, 335.

⁷⁶ Seyyid Nevfel, a.g.e., s. 240.

⁷⁷ Evs kabilesinden Hanif dinini benimseyen ancak daha sonra Hz. Peygambere biat etmeyen 'Âmir b. Cuşeym, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, a.g.e., I, 226-227.

⁷⁸ İbn Ebi 'Avn, a.g.e., s. 5.

İbrâhim b. el-Mehdî de yolculuk yaptığı bir gecede karanlığın içinde gördüğü Ülker yıldızını başını sallayan bir demete benzetmiştir (Basî):

خَطَرُفَتْهَا وَ الثَّرِيَاءُ النَّجْمُ حَاضِرَةٌ كَأَنَّهَا فِي أَدِيمِ اللَّيْلِ عُنُقُودٌ

“Geceyi kat ettim Ülker yıldızıyla, yıldız boynu eğik;
sanki bir salkım gecenin karanlığında”⁷⁹.

Yıldızları ve ayı gözetleyerek geçirdiği gecelerde gökyüzündeki şekilleri ve konumları ince bir tasvirle anlatan İbnu'l-Mu'tez, bir şiirinde Ülker yıldızını, sâkîlerin içkileri sunarken selâmladığı nergis demetine benzetmiştir (Tavîl):

أَتَانِي وَ إِصْبَاحُ يَنْهَضُ فِي الدُّجَى بِصَفْرَاءَ لَمْ تُفْسِدْ بِطَبِخٍ وَ إِحْرَاقِ
فَنَاوَلْنِيهَا وَ الثَّرِيَاءُ كَأَنَّهَا حَنَى تَرْجِسٍ حَيًّا نَدَامَى بِهِ السَّاقِي

“Getirdi bana, yükselirken karanlığın içinde sabah,
pişirmek ve yakmakla bozulmamış olan sarı bir kadeh.

Onu bana sundu ve Ülker yıldızı,
nedimlerin sâkîyi kendisiyle selâmladığı nergis demetini andırırken”⁸⁰.

Yine İbn'ul-Mu'tez, kendisini ziyarete gelen dostunun ne zaman yanına geldiğini ve bu geliş esnasında gökyüzünün güzelliğinin nasıl olduğunu aynı güzellikte şöyle tasvir etmiştir (Haffî):

زَارَنِي وَ الدُّجَى أَحْمُ الْحَوَاشِي وَ الثَّرِيَاءُ فِي الْعَرَبِ كَأَنَّ عُنُقُودِ
وَ هِلَالُ السَّمَاءِ طَوْقُ عَرُوسٍ بَاتَ يُجَلِّي عَلَيَّ غَلَائِلَ سُودِ

“(Dostum) beni ziyaret etti gece en karanlık
ve Ülker yıldızı batıda bir salkım gibi olduğu bir anda.

Gökyüzünün hilâli, sanki bir gelinin kolyesi
siyah bir geceliğin üzerinde parlayan”⁸¹.

8. Hayvanlar

Her dönemde şâirler, tasvirlerinde en yakın çevrelerindeki varlıkları kullanmayı tercih etmişlerdir. Gökyüzünde grup grup duran yıldızları bazen sürüden

⁷⁹ İbn Ebî 'Avn, a.g.e., s. 5.

⁸⁰ İbnu'l-Mu'tez, a.g.e., II, 238.

⁸¹ İbnu'l-Mu'tez, a.g.e., II, 488; Uylaş, a.g.e., s. 76.

ayrılmış deve yavrularına, bazen otlakta yayılan koyun sürüsüne, bazen de sallanan şişenin içinde parlayan cıvaya benzetmişlerdir.

İmru'u'l-Kays'ın tasvirlerinden birine benzeyen bir tasvirinde şâir Muhelhil⁸² (ö. m. 525) yıldızların donukluğundan kaynaklanan bir sıkıntı içindedir. Ancak her iki şâirin de şiirleri incelendiğinde İmru'u'l-Kays'ın şiirindeki tasvirin daha göz alıcı ve yapılan icâzın, tasvirin tamamını muhteşem bir parlaklıkla sardığı hemen göze çarpmaktadır⁸³.

Nitekim Muhelhil, yıldızların bazılarını, yavrularına ağlayan develere, bazılarını da çift düğümlerle bağlanmış esirlere benzetmiştir. Şiirde bunun yanında gökyüzünün bir sâkînin elinde olması, sıkıntının uzamasından sonra dağılan yıldızların durumları, gece sıkıntısı ve hüznün artması ifade edilmiştir (Vâfir):

كَأَنَّ كَوْكَبَ الْجَوْزَاءِ عُرُوْدٌ مُعْطَفَةٌ عَلَى رُبْعِ كَسِيرٍ
كَأَنَّ الْجَدَى فِي مَثْنَةٍ رَبَّقٌ أَسِيرٌ أَوْ بِمَنْزِلَةِ الْأَسِيرِ
كَأَنَّ النَّجْمَ إِذْ وَلَّى سُحَيْرًا فَصَالَ جُلْنَ فِي يَوْمٍ مَطِيرٍ
كَوَأَكْبَهَُا زَوَاحِفٌ لِأَغْيَاتٍ كَأَنَّ سَمَائَهَا بِيَدَيْ مُدِيرٍ

“İkizler burcu yaşlı develer gibidir

 yeni doğmuş aciz yavrusunun üzerine titreyen.

Oğlak burcu sanki çift kementlerde

 bir esirdir veya esir konumundadır.

Seher vaktine yakın bir zamanda dönüp gittiğinde yıldızlar,

 yağmurlu bir günde süttten kesilmiş parlayan deve gibidir.

Yorgun düşmüş sürüngenler gibidir yıldızları

 seması da bir idarecinin elinde gibidir”⁸⁴.

Ebû Nuvâs yıldızları, otlaktaki koyun sürüsüne benzettiği şiirinde Yengeç Burcu'nun⁸⁵ da onların peşinden yürüdüğünü tasavvur etmiştir (Vâfir):

فَجِينَ بَدَا لَكَ السَّرَطَانُ يَتَلَوُ كَوَاكِبَ كَالنَّعَاجِ الرَّاتِعَاتِ

⁸² Câhiliye devri şairlerinden el-Muhelhil 'Adî b. Rabî'a b. Murra, bkz. İbn Kuteybe, *a.g.e.*, I, 287-299; Brockelmann, *GAL*, I, 224; Sezgin, *a.g.e.*, II, 73-74; Reşîd Yûsuf 'Atâullâh, *a.g.e.*, I, 95-99.

⁸³ Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 61.

⁸⁴ Seyyid Nevfel, *a.g.e.*, s. 61.

⁸⁵ Yengeç Burcu Takım Yıldızı: Cancer. 350 kadar yıldızdan oluşan, çıplak gözle görülebilen burçlar kuşağı takım yıldızı, bkz. Benk, *a.g.e.*, XX, 12503.

بَدَا بَيْنَ الذُّوَابِ فِي ذُرَاهَا نَبَاتٌ كَالْأَكْفِ الطَّالِعَاتِ

“Göründüğünde sana Yengeç Burcu, takip ederken
otlakta yayılan koyunlara benzeyen yıldızları.
Kâkülle arasında görülmüş olur, tepesinde
bitkiler, andırırken yükselen avuçları”.⁸⁶

Güneş, Ay, yıldızlar ve bunların doğuşları, batışları, karanlıkları, kızılıkları vb. halleri İbn'ul-Mu'tezz'i büyülemiş ve onu çeşitli düşüncelere daldırmıştır. Bu büyülenme sayesinde şâir, muhteşem tasvirlerle gökyüzünü, içindekilerle beraber resmetmiştir. Bunu anlatan bir şiirinde sabahın doğuşunu sarı elbisesi içinde görünen kişiye, karanlıkta parlayan yıldızı da doru atın alnındaki beyazlığa benzemiştir (Recez):

وَ الصُّبْحُ قَدْ أَسْفَرَ أَوْ لَمْ يُسْفِرِ حَتَّى بَدَأَ فِي ثَوْبِهِ الْمُعْصَفِرِ
وَ نَجْمُهُ مِثْلُ السَّرَاجِ الْأَزْهَرِ كَأَنَّهُ غُرَّةٌ مَهْرٍ أَشْقَرِ

“Sabah, aydınlanmış ya da aydınlanmamıştı.
nihayet Aspur renkli elbisesi içinde göründü.
Parlak lamba misali olan yıldızı,
doru tayın alnındaki beyazlığı andırır”⁸⁷.

Gece içindeki sıkıntıyı açığa vuran et-Tuğrâ'î, aşağıdaki beyitlerinde, içindeki bu sıkıntıdan dolayı yıldızlarla sohbet ettiğini belirtirken, durgunluğundan dolayı geceyi denize, yıldızları da dibe çökmüş tortuya benzetmiştir. Ama denizin tortusu diplerde olmasına karşın, geceninkiler yüzyededir. Gecenin karanlığını uzunlamasına kesen Samanyolu, bir bahçenin içinde akan küçük bir dere, etrafındaki yıldızlar ise bu dereye su içmeye gelen ceylanlardır (Kâmil):

وَ تَرَى بِهَا أُمَّ التُّجُومِ كَجَدْوَلٍ فِي رَوْضَةٍ فِيهِ لِحَيْنٌ ذَائِبٌ
وَ ثِيَابُهَا سِرْبُ الطَّبَّاءِ فَوَارِدٌ أَوْ صَادِرٌ أَوْ نَاهِلٌ أَوْ قَارِبٌ

“Ve görürsün Samanyolu'nu gökyüzünde, bir ark gibidir
bir bahçede içinde erimiş gümüş akan”.
Ve onun örtüsü, ceylan sürüsüdür
kimi gelen, kimi doğan, kimi su içen, kimi de yaklaşan”⁸⁸.

⁸⁶ Ebû Nuvâs, *Dîvân*, Beyrut, tsz, s. 118.

⁸⁷ Seyyid Nevfel, a.g.e., s. 189.

9. Lamba

İnsanlar pek tabii olarak karanlık gecelerini aydınlatmak, gece yollarını bulmak ve önlerini görebilmek için ışığa ihtiyaç duymuşlardır. İşte şâirler de bundan yola çıkarak gece karanlığında Ay'ı ve yıldızları, gece yolculuk yapanlara yol gösteren lambalara benzetmişlerdir.

Câhiliye devrinin en büyük şâirlerinden olan İmru'u'l-Kays bir beytinde yıldızları, yolculuk edenlere yardım edip onlara yol gösteren râhibin lambalarına benzetmiştir (Tavîl):

نَظَرْتُ إِلَيْهَا وَ النُّجُومَ كَأَنَّهَا مَصَابِيحَ رُهْبَانَ تَشْبُهُ لِقَمَالٍ

“Ona baktım ve yıldızlar sanki

dönen yolcular için yakılan bir râhibin lambalarıdır”⁸⁹.

‘Adî b. er-Rikâ⁹⁰ (? 90/714) da bir şiirinde İmru'u'l-Kays gibi yıldızları lambalara benzetmekte, fakat şâirin bu tasvirinde kendi üzerinde gecenin sıkıntısı görülmektedir. Çünkü gecesi sıkıntılı olan kişi yıldızlara bakıp onları bir çobanın koyunları takip ettiği gibi tek tek takip etmektedir. İşte şâir, bu sıkıntılı ruh hali içinde, bir yanıp bir sönen yıldızları yağdı bitip sönen mumun peşine yakılan yeni bir muma benzetmektedir (Kâmil):

أَرَعَى النُّجُومَ إِذَا تَغَيَّبَ كَوْكَبٌ أَبْصَرْتُ آخَرَ كَالسَّرَاجِ يَحُولُ

“Yıldızları gözetliyorum. Bir yıldız battığında,

diğerini görüyorum onun yerine geçen kandil gibi”⁹¹.

Sonuç

Câhiliye döneminde deve üstünde çölde yolculuk yaparken, avlanırken, savaşırken veya sevgilinin özlemiyle yanarken söylenen şiir, İslâmiyet'in doğuşundan sonra fetih hareketleri sonucunda diğer milletlerin edebiyatları ile kaynaşmış; çölün uçsuz bucaksız kum yığınları arasından çıkıp bahçeler, bağlar içinde havuzların başında, göz kamaştıran sarayların balkonlarında söylenir olmuştur. Bu değişim Emevîler döneminde kendisini pek gösterememiş, ancak Abbâsîler döneminde kendini her alanda göstermiştir. Bunun sonucunda tasvirde kullanılan benzetme

⁸⁸ et-Tuğrâ'î, *Divân*, İstanbul, 1300, s. 119.

⁸⁹ İmru'u'l-Kays, *Divân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1969, s. 31.

⁹⁰ Emevî dönemi şâirlerinden ‘Adî b. Zeyd, bkz. İbn Sellâm el-Cumahî, *a.g.e.*, II, 681, 699-708; Brockelmann, *Suppl.*, I, 96; Sezgin, *a.g.e.*, III; 13-14.

⁹¹ İsmâ'îl Ahmed Şehâde el-‘Âlem, *a.g.e.*, s. 75.

edatları değişmiş; Câhiliye döneminde Ülker yıldızı deve üstünde sallanan şişenin içinde parlayan cıvaya veya sevgilinin beyaz gerdanına benzetilirken Abbâsîler döneminde bağ ve bahçelerin de etkisiyle nergis bahçesine, çiçek demetine veya ziyet eşyası olarak kullanılan küpeye, dizisinden düşüp dağılan inci tanelerine; deniz aşırı ülkelere sınır olmanın sonucunda hilâl, kayığa; yıldızlar, denizdeki tortulara veya sahildeki kumsala, saçlarda beliren ve de gitgide artan beyazlığa, kıymetli taşlara, yol göstermek için yakılan lambalara, bahçedeki nergislere; Samanyolu yıldız takımı, bahçede şırıl şırıl akan küçük bir dereye; yağmurlu bir günde yağan yağmur, ağlamaya; şimşek, keskin bir kılıca; gök gürültüsü, aslan kükrememesine veya değirmen sesine benzetilmiştir. Bazen de bunun tam tersi bir benzetmeyle özellikle övgü şiirlerinde sevgilinin beyazlığı dolunayın beyazlığına veya karanlık gecede parlayan Ülker yıldızına, hükümdarlar Güneş'e diğer hükümdarlar ise onun yanında yıldızlara, saraylar ise yüce dağlara veya gecenin karanlığını parçalayan yıldızlara benzetilmiştir. Ağıt şiirlerinde ise dosta sadece insanlar değil aynı zamanda Güneş ve Ay'ın ağıladığı da tasvir edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Bakırcı, Selami, IV. Abbâsî Döneminde Edebî Çevre, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- Benk, Adnan (Ed.), Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, I-XXIV, Milliyet Yay., İstanbul 1986.
- Brockelmann Carl, GAL, Suppl.: Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband, I-III, Leiden, 1942.
- , GAL: Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden, 1949.
- Demirayak, Kenan, Arap Edebiyatı Tarihi: Cahiliye Dönemi, Erzurum, 1996.
- , I. Abbâsî Asrında Edebî Çevre, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Dîvânu'l-Me'ânî, I-II, nşr. Muhammed 'Abduh, Muhammed Mahmûd eş-Şinkîfî, tsz.
- Ebû Nuvâs, Dîvân, Beyrut, tsz.
- Elmalı, Hüseyin, "Kaside" TDVİA, İstanbul, 2001, XXIV, 562.
- İbn Ebî 'Avn, Kitâbu't-Teşbihât, nşr. Muhammed 'Abdulmu'îd Hân, Cambridge, 1369/1950.

- İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, I-II, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1385/1966.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, el-'Umde fi Sınâ'ati's-Şi'r ve Nakdih, I-II, Matba'atu's-Sa'âde, Kahire, 1907/1325.
- İbn Sellâm el-Cumahî, Tabakâtu Fuhûli's-Şu'arâ, I-II, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, 1377/1958.
- İbnu'l-Mu'tez, Dîvân, I-II, nşr. Mecîd Tarrâd, Beyrut, 1415/1995.
- İliyya el-Hâvî, Fennu'l-Vasf ve Tetavvuruh fi's-Şi'ri'l-'Arabî, Beyrut, 1987.
- İmrû'u'l-Kays, Dîvân, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1389/1969.
- İsmâ'îl Ahmed Şehâde el-'Âlem, Vasfu't-Tabî'a fi's-Şi'ri'l-'Umevî, Beyrût, 1407/1987.
- Krenkow, Fritz, "Kasida: in Arabic", EI², Leiden, 1978, IV, 713.
- Kudâme b. Ca'fer, Nakdu's-Şi'r, nşr. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, tsz.
- Mustafa Sâdık er-Râfî'î, Târîhu Âdâbi'l-'Arab, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1974.
- Reşîd Yûsuf 'Atâullâh, Târîhu'l-Âdâbi'l-'Arabiyye, I-II, nşr. Alî Necîb 'Atavî, Muessesetu 'İzziddîn, Beyrut, 1405/1985.
- Sâmî ed-Dehhân, el-Vasf, Kahire, tsz.
- Seyyid Nevfel, Şi'ru't-Tabî'a fi'l-Edebi'l-'Arabî, Kahire, 1978.
- Sezgin, Fuad, Târîhu't-Turâsi'l-'Arabî, I-VI, Riyad, 1403/1983.
- eş-Şemmâh b. Dirâr ez-Zubyânî, Dîvân, nşr. Salâhuddîn el-Hâdî, Kahire, 1388/1968.
- Şevkî Dayf, el-'Asru'l-'Abbâsiyyu's-Sânî, Kahire, 1973.
- , el-'Asru'l-'Abbâsiyyu'l-Evvel, Kahire, 1966.
- et-Tuğrâ'î, Divân, İstanbul, 1300.
- 'Umer Rîdâ Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, I-XV, Beyrut, 1376/1957.
- Uylaş, Sait, II. Abbâsî Asrında Edebî Çevre, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001.
- Ünal, Ömer, Sadru'l-İslâm'da Edebî Çevre, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1995.
- Yanık, Nevzat Hafız, Arap Şiirinde Tasvir, Erzurum, 1995.
- , Endülüs Arap Şiirinde Tabiat Tasviri, Erzurum, 2000.
- Yılmaz, Nurullah, III. Abbâsî Asrında Edebî Çevre, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1995.